

Traditio ja politiikka serbialaisessa epiikassa

Brendan Humphreys

Hei, gusle, rakastettu musiikintekijä,
olet seurannut serbialaista heimoa aina.
Siitä asti kun slaavit tulivat Balkanille,
gusle on ollut serbin paras ystävä.
Siitä asti kun otin sinut käteeni, gusle,
kuinka usein onkaan täytynyt pyyhkiä kyyneleitä
muistaessani suuren heimoni haavoja.
Serbit, veljet, missä olettekin
Kaikkivaltiaan Jumalan avulla
ristin ja kristillisen uskon
ja isänmaamme vuoksi,
kutsun teitä liittymään Kosovon taisteluun.

”Kampanjoida runoudella – hallita proosalla” on Mario Cuomon, New Yorkin entisen kuvernöörin, suuhun pantu lause. Hän puhui tietenkin vertauskuvallisesti kommentoidessaan kuilua kampanjalupausten ja todellisen viranhoidon rankkojen päätösten välillä. Mikä voisikaan olla *proosallisempaa* kuin budjettien laatiminen ja vastaava byrokratia. Mutta voisiko runous todella olla tapa hallita? Voisiko runoudella – kirjaimellisesti – olla todellinen poliittinen rooli yhteiskunnassa? Artikkelini pohtii tätä kysymys-

tä Serbian muistinpolitiikan valossa.

Kirjoittaessaan kotimaastaan Čolović (2002, 149) väittää, että ”[on] mahdotonta hallita Serbiaa ilman runoutta”. Tämä on omituinen väite, eikä sitä voi ottaa *liian* kirjaimellisesti, mutta hän väittää, että runotraditio tarjoaa ainutlaatuisen näkökulman Serbian hurjaan muistinpolitiikkaan:

Selitystä serbialaisten poliitikkojen kiinnostukseen runouteen on etsittävä hyvin elävästä, romantiikasta peräisin olevasta käsityksestäme runoudesta syvimpänä, autenttisimpana ihmisen ja erityisesti kansallisten pyrkimysten ilmentymänä. Se että meillä on runous ja kuolleet ja elävät runon jättiläiset vierellämme, tarkoittaa rikkoutumatonta yhteyttä kansaan. (Čolović 2002, 149.)

Hänen mielestään runoustraditio tarjoaa ainutlaatuisen näkökulman sekä menneisyyteen että kansaan. Niin Serbiassa kuin monissa muissakin kulttuureissa suullinen perinne on intiimimpää, mikä tekee siitä vaikuttavampaa; se puhuu ihmisille *heidän* kielellään. Historioitsija Conor Cruise O’Brien on kirjoittanut hienosti muistin siirtämisestä suullisen perinteen kautta:

Meillä kaikilla on hämärä aikavyöhyke, joka ulottuu taaksepäin sukupolven tai kaksi ennen syntymäämme ja joka ei koskaan oikein kuulu muuhun historiaan. Meitä vanhemmat ovat lisänneet muistojaan meidän muistoihimme niin, että me saamme omaan yksilölliseen olemiseemme ulottuvan ja sen läpi kulkevan jatkuvuuden tunteen.

Se missä määrin meillä on tuo jatkuvuudentunne ja minkä muodon – kansallisen, uskonnollisen, rodullisen vai sosiaalisen – se saa, riippuu omasta mielikuvituksestamme ja persoonallisuudestamme, vanhempien sukulaistemme mielipiteistä ja puheliasuudesta. Pienillä puhekuultuurien piirissä olevilla yhteisöillä on todennäköisesti enemmän sitä ja ne ovat mielikuvitusrikkaita, niillä on voimaa sisällyttää omiin elämiinsä merkittävä ajanjakso ennen yksilöllisiä syntymäään. (Aken-son, 1995, 4.)

Tuo ”hämärä aikavyöhyke” on varmaan kiehtova, mutta kuinka pitkälle se voi ulottua ja kuinka kauas ajassa voidaan siirtää sellaisinaan sosiaaliset kuvitelmat! ja muistot? Kuinka erilisiä ja kaukaisia ovat menneen ja nykypäivän alueet? Tämä riippuu varmasti sekä kulttuurista että olosuhteista. René Girard (1986, 13) on huomannut, että ”[k]un yhteisö hajoaa, aikasekvenssit lyhenevät”. Tätä on vaikea todistaa empiirisesti, mutta voidaan väittää, että ihmiset todellakin kokevat ajan hyvin subjektiivisesti ja että ajan jakaminen objektiivisiin kalenteriyksiköihin – niin välttämätöntä kuin se onkin – ei oikeastaan kerro miten ihmiset ajan *kokevat* ja sen *elävät*. Tämä on enemmän kuin totta puhuttaessa historiallisesta ajasta, jossa ihmiset – tai ehkä pikemminkin *kansat* – kokevat jaetun menneisyytensä. Ja erityisesti silloin – niin kuin Girard väitti – kun yhteisö hajoaa. Serbialaisten kokemus on paljolti juuri hajoamista.

Brittiläinen toimittaja Mark Thompson on kirjoittanut erityisestä historiallisen jatkuvuuden tunteesta, jota hän Jugoslavian hajoamisen aikana havaitsi nuorten serbialaisten ryhmässä: ”Voisi luulla näiden nuorten insinöörien hävinneen Kosovon taistelun 1389, kapinoineen Karadžorden kanssa 1804, lyöneen itävaltalaiset 1914, nousseen akselivaltoja vastaan 1941, olleet terrorin uhreina Kosovossa 1980-luvulla” (Thompson 1992, 198). Tässä artikkelissa tarkastelen historiallisen jatkuvuuden ja runon suhdetta. Serbian kulttuurissa runollinen perinne on ensinnäkin hyvin vahva. Toiseksi tämä runollinen traditio yhdistää sekä kansallisten traumojen

että voittojen jatkumoa – keskiaikaisen Serbian kuningaskunnan sortumisesta aina Jugoslavian hajoamiseen 1990-luvulla. Se valaisee kiinnostavalla tavalla ihmisten käsitystä kollektiivisesta kokemuksesta. Tässä käsitellyillä runoilla onkin kahtalainen luonne: ne muodostavat yhtäältä Serbian kansalliskirjallisuuden ytimen ja kantavat mukanaan vahvaa kansallista myyttiä ja muistia, mutta, kuten tulen osoittamaan, ne ovat myös olleet poliittisesti erittäin vaikutusvaltaisia eri aikakausina. Siinä mielessä ne elävät edelleen, ja ovat paljon enemmän kuin pelkkä osa kansallista kirjallisuushistoriaa.

Gusle

Ne, jotka ovat lukeneet Ivo Andrićin kauniin romaanin *Drina-joen silta*, tuntevat kohtauksen, jossa uupuneet työntekijät kokoontuvat yöllä montenegrolaisen ympärille, ja tämä ottaa esiin liivinsä taskusta pikkuruisen guslen ja alkaa soittaa ja laulaa ihastuneelle kuulijakunnalleen:

Talonpojat työntyivät yhä lähemmäs laulajaa, mutta vähäisintäkään rasahdusta aiheuttamatta; ei voinut kuulla edes heidän hengitystään. He sulki-
vat silmänsä raolleen ihastuneina ja lumoutuneina. Kylmät väreet kulkivat pitkin heidän selkäpiitään, vartalot ojentuivat, rintakehät laajentuivat, heidän silmänsä loistivat, sormet suoristuivat ja koukistui-
vat jälleen, leukalihakset jännittyivät. Montenegrolainen muunteli sävelmänsä korukuvioilla, tahti kiihtyi kiihtymistään, laulu kävi yhä kauniimmaksi ja hurjemmaksi, ja likomärät työläiset, joiden silmistä unen viimeisetkin rippeet olivat kaikon-
neet, seurasivat kertomusta kiihtymyksen vallassa välittämättä enää mistään, ikään kuin kokien siinä ihanampana ja kunniaakkaampana oman kohtalon-
sa. (Andrić 1960, 27–28.)

Monet matkailijat ovat nähneet Balkanilla tämän kaltaisia kohtauksia. Brittiläinen arkeologi (ja siihen aikaan *Manchester Guardian*-lehden toimittaja) Arthur Evans matkusti Balkanilla Bosnian ja Hertsegovinan kapinan aikaan (1875–1878) ja kirjoitti serbeistä: ”He

virkestävät jatkuvasti henkeään eepin runouden ikuisesta lähteestä” (Evans 1887, 140). Hän kirjoitti yhdestä eepin runouden esityksestä: ”Olen nähnyt, miten väki ympäröi vanhan sokean laulajan, ja jokainen poski on kyynelistä märkä; eikä heihin vaikuttanut niinkään musiikki vaan sanat. Sillä nämä laulut puhuvat sydämelle.” (Evans 1887, 140.)

Myöhempi kävijä, kuuluisa kansanruno-udentutkija Alfred Lord, matkusti alueelle 1920-luvulla tutkimaan erityisesti vahvaa suullista perinnettä ja kirjoitti: ”Eepistä runoutta lauletaan kaikenlaisissa tilanteissa Jugoslaviassa. Se on nykyisin, tai aivan viime aikoihin asti, maaseudun ja pikkukaupunkien miespuolisen väestön tärkein huvitusmuoto.” (Lord 1960, 14.) Traditio oli elävä vielä sodanjälkeisessä Jugoslaviassa, niin kuin antropologi Joel Halpern kirjoitti Orašacin kylän asukkaista:

Orašacilaisten isänmaallisuus ja ylpeys ovat luonteenomaisia kaikille serbeille. He tuntevat olevansa paljon enemmän kuin Serbian yksinkertaisia asukkaita. He ovat oman maansa luojia ja puolustajia. ”Me olemme Serbia.” Tätä kotimaahan sidottua identiteettiä oli vahvistanut sukupolvien ajan eepisten sankarirunojen laulaminen, joka juurrutti lähes jokaiseen lapseen tietoa omasta maasta ja rakkautta sitä kohtaan, mikä on jäänyt heihin koko elämän ajaksi. (Halpern 1956, 293.)²

Guslen soittamisen ja laulujen laulamisen perinne oli Jugoslavian hajotessa huomattavissa serbien keskuudessa. Paweł Pawlikowskin ohjaama kiehtova dokumenttielokuva *Serbian Epics* seuraa perinnettä sellaisena, kuin se oli olemassa kauhean Bosnian sodan aikana 1992–1995 (dokumentissa artikkelin alun säettä laulaa yksi Bosnian serbiguslansoittaja). Sitten tulee hyytävä kohta Sarajevoa saartavan Bosnian serbiarmeijan sotilaista grillaamassa lammasta, juomassa *rakijaa* ja laulamassa kahden guslensoittajan ympärillä.

Oi nätti turkkilaistytty
Meidän munkit kastaa sun

Sarajevo laaksossa
Serbit ovat saartaneet sinut

Samat miehet laulavat myös perinteisiä lauluja Kosovon taistelusta. Ajallisen jatkuvuuden tunne on uskomaton: tämä tapahtuu 1990-luvulla, mutta vuoristosoturit olisivat hyvin voineet olla laulamassa ja piirittämässä kaupunkia 1500-luvulla tai 1400-luvulla. Misha Glenny kirjoittaa, että serbien ottomaanien hallintoa vastaan suuntaamat kapinat – esimerkiksi ensimmäinen serbikapina 1804 – ottivat usein mallia kristittyjen talonpoikien muslimikaupunkien piirityksistä; malli toistui Bosnian sodassa 1992–1995 Sarajevon lisäksi Žepassa, Goraždessä ja Srebrenicassa (Glenny 2000, 9).

Myöhemmin dokumentissa Radovan Karadžić, sotarikoksista syytetty psykologi ja runoilija, lausuu runojaan ja käy yleiviä keskusteluja venäläisen kirjailijan Eduard Limonovin kanssa piiritettyyn kaupunkiin katsellen. Runoilijapoliitikko luennoi olympolaisella välinpitämättömyydellä ja arroganssilla naiiville venäläiselle Balkanin historiasta. Karadžićin mukaan serbit kieltäytyivät kääntymästä islaminuskoon ja pysyivät köyhinä vuorilla, kun sen sijaan Bosnian muslimit ovat turkkilaisten jälkeläisiä ja perijöitä.

Tämä oli sodan varhaisessa vaiheessa, kun Bosnian serbit hallitsivat tilannetta. Asiat olivat kuitenkin hyvin eri lailla kolme vuotta myöhemmin 1995. Lännen intervention ja piirityksen lopullisen murtamisen jälkeen monet serbit lähtivät pakoon Sarajevosta pelätessään muslimijohtoisen hallinnon kosta (surullinen ja kammottava yksityiskohta oli se, että jotkut jopa kaivoivat kuolleiden sukulaistensa jäännökset haudoista ja veivät ne mukanaan). Tätä *exodusta* tarkkaillessaan Louis Sell kuvasi seuraavan kohtauksen:

Bosnian sodan loppuessa näin, miten serbilaulaja punoi valituskertomusta, joka kuvasi pakoa serbien valtaamalta alueelta Sarajevon ympärillä. Laulaja – ei kai kuitenkaan sokea – säästi itseään perinteisellä yksikielisellä guslalla keskellä palavia rakennuksia serbien lastatessa paniikissa per-

heitään ja omaisuuksiaan linja-autoihin, autoihin ja vaunuihin paetakseen saapuvia Bosnian joukkoja. (Sell 2002, 368.)

On uskomatonta, miten gusle ja yleisempi runoperinne ovat säilyneet (tai niitä on herätetty henkiin) Serbiassa.

Yksi johtavia ääniä Kosovon itsenäisyyden vastaisessa kampanjassa on näyttelijä Ivana Zigon, joka on Serbia-Venäjä-ystävyyssseuran puheenjohtaja ja serbialaisen nationalistisen oikeiston ”La Passionara”. Hän on tehnyt tunnetuksi laulun ”O Kosovo” (Oi Kosovo, joka väittää Kosovon olevan pyhää serbialaista maata) ja ”Tamo Daleko” (Kaukana, joka on laulu maanpaosta ensimmäisen maailmansodan ajalta), ja on tunnettu dramaattisista julkisista *Prkosna Pesma* -protestirunon lausumisestaan. On vaikea löytää toista poliittista kulttuuria, jossa runonlausunta olisi yhtä tehokasta.

Taistelua muistaen

Serbialaista traditiota on vaikea ymmärtää viittaamatta kaikkein merkittävimpään yksittäiseen tapahtumaan serbialaisten kokemuspiirissä, kuuluisaan Kosovo Poljen taisteluun 1389 (*Vidovdan*-päivänä, Pyhän Vituksen päivänä 28.6.; juliaanisen kalenterin mukaan 15.6.). Kansankertomuksen mukaan serbit kärsivät ottomaaneille katastrofaalisen tappion. On kiistanalaista, oliko asia aivan näin, mutta kertomus on ollut niin vahva ja vaikuttava, että hankalat historialliset faktat on jätetty sivurooliin.

Mutta varmuudella tiedetään, että *Vidovdanina* 1389 Kosovo Poljessa Pristinän lähellä serbialainen ruhtinas Lazar 15 000–20 000 miehen armeijoinen kohtasi 27 000–30 000 miehen ottomaaniarmeijan, jota johti sulttaani Murad.³ Molemmilla armeijoilla – ja tämä on hagiografisten kertomusten sivuuttama tosiasia – oli eri alkuperää olevia sotilaita: bosnialaisia, albaaneja, unkarilaisia, kreikkalaisia, bulgaareja ja jopa katalaaneja (ottomaanien puolella). Molemmat hallitsijat saivat surmansa muutamassa tunnissa, syntyi valtavia tappioita ja molemmat

osapuolet näyttävät lähteneen taistelukentältä. Noel Malcolm kysyy tyhjentävässä kuvauksessaan taistelusta: ”pitäisikö sitä loppujen lopuksi kutsua voitoksi vai vetäytymiseksi?” (Malcolm 1998, 61). Varhaiset raportit todellakin juhlivat taistelua kristittyjen voittona; olivathan serbit surmanneet ottomaanien sulttaanin (joka oli ainoa koskaan taistelussa kaatunut ottomaanisulttaani).

Tapahtuma – tai pikemminkin tapahtuman muisto, Kosovo-myytti – on niin tärkeä, että Serbian historia voidaan jakaa ennen ja jälkeen: ennen sitä oli Serbian keskiaikaisen kuningaskunnan kulta-aika – sen jälkeen pimeyden vuosisadat ottomaanien vallan alla. Serbialaisista hahmoista taistelussa, ruhtinas Lazarista, Miloš Obilićista ja Vuk Brankovićista, on tullut uhrauksen, sankarillisuuden ja (Brankovićin tapauksessa) petoksen arkkityyppejä. Erikoista keskiaikaiseksi narratiiviksi on naisten näkyvä asema: ruhtinatar Milica, Jugon poikien äiti ja pyhä Kosovo-neito ovat myös tuttuja ja arkkityyppejä naisellisen hyveen, rohkeuden ja uskollisuuden kuvia. Kerrotaan, että taistelua edeltävänä yönä Lazarin luona vieraili taivaallinen sanansaattaja, ja hän sai valita voittaako taistelu vai hävitäkö se (ja oma elämänsä) ja täten varmistaa serbialaisille paikka taivaassa. Obilić (aluperin Kobilić, muuttui 1800-luvulla) on hahmo, jonka olemassaoloa ei voida todistaa mutta jonka väitetään huijanneen tiensä ottomaanien leiriin ja tappaneen sulttaani Muradin. Branković on tarinan Juudas, jota syytetään siitä, että hän vaihtoi puolta kesken taistelun ja taisteli ottomaanien riveissä. Historia ja hagiografia menevät tässä päällekkäin: Lazar ja Murad kuolivat varmasti taistelussa, vaikkakaan tavasta ei ole mitään todisteita, mutta Branković ei varmasti ollut petturi – hän olisi myöhemmin kuollut ottomaanien vankilassa.

Kosovo-myytin perusopetus, taistelun ympärille luotu vaikuttava narratiivi, oli kertomus rohkeudesta ja uhrautuvaisuudesta. Lazarille tarjotaan valinnanmahdollisuus elämän ja maallisen valtakunnan sekä kuoleman ja taivaallisen valtakunnan välillä. Hän tuskailee mutta valitsee

kansalleen taivaan valtakunnan tietäen, että häviää taistelun ja elämänsä:

Oi, hyvä Jumala, mitä teen ja miten?
Valitsenko maan? Valitsenko
taivaan? Ja jos valitsen valtakunnan,
jos valitsen maallisen valtakunnan nyt –
maalliset valtakunnat ovat väliaikaisia –
mutta taivaallinen valtakunta kestää ikuisesti.
Ja Lazar valitsi taivaan...

Teoksessaan *Die Kultur der Niederlage* Wolfgang Schivelbusch korostaa, että voitto tuo tavallisesti uhon ja omakehun, kun taas tappio voi tuoda paljon syvemmän historiallisen ymmärryksen; hävinnyt osapuoli etsii syvemmältä ja tuskallisemmin. Hän siteeraa Reinhard Koselleckia: ”Lyhyellä tähtäyksellä ihmiskunnan historia voi olla tehty voitoista, mutta historiallinen viisaus on pitkällä aikavälillä hävinneiden rikastuttamaa” (Schivelbusch 2004, 4). Tämä on todellakin ollut serbialaisten kokemus Kosovon taistelusta: vuosisatojen ajan tappion muistaminen tuntui olevan paljon syvempää, tuntui puhuttelevan ihmisiä enemmän kuin voiton juhliminen.

Vuosisatojen ajan tarinaa taistelusta on välittänyt kaksi mediaa: kirkkoktekstit, esimerkiksi Konstantin Kostenetški (Filozof), ja serbialainen eepinen runous, etenkin Kosovo-sykli. Kun se 1800-luvulla kirjoitettiin muistiin, siitä tuli ”kansallista” epiikkaa niin kuin *Kalevala*, *Cid*-runoelmat, irlantilainen *The Táin* tai *Laulu Igorin sotaretkestä*. Suullinen traditio oli tärkeämpi, sillä suurin osa serbeistä oli vielä 1800-luvun loppupuolella lukutaidottomia. Eepinen runous oli hyvin kehittynyttä ja tärkeä kulttuurimuoto serbeillä sekä lähde ylpeydelle, identiteetille ja hyvin vahvalle siteelle menneisyyteen.

1800-luvulla suullisesta perinteestä tuli myös kirjoitettua, mille oli tärkeää Vuk Karadžićin (1787–1864) aikaansaama serbian kielen uudistus ja standardisointi. Karadžić on tärkeä hahmo Serbian historiassa. Jo pelkästään kansanrunouden kerääjänä hän oli yhtä tärkeä kuin Elias Lönnrot on suomalaisessa kulttuurissa, Herder

ja Grimmin veljekset saksalaisessa kulttuurissa, Friedrich Reinhold Kreutzwald, *Kalevipoegin* kerääjä, virolaisessa tai Andreas Pumpurs latvialaisessa. Karadžić käänsi sekä Uuden testamentin että Ranskan siviililain (*Code Napoléonin*), tapasi Goethen ja avusti von Rankea kuuluisan Serbian historian kirjoittamisessa.

Hän kirjoitti muistiin Kosovon taistelun kertomuksia (Radovan Karadžić väittää olevansa Vukin jälkeläinen). Karadžićin Wienissä julkaissama serbialainen eepinen runous teki valtavan vaikutuksen Euroopan kirjallisissa salongeissa. Kukoistavan nationalismin kaudella oli folklorella suuri yleisö, jopa niin että laadittiin *fakelorea*: James Macphersonin *Ossianin laulut* on tunnettu (jo sukupolvi ennen aikaansa); vähemmän tunnettua on, että Prosper Mérimée (1803–1870), joka nykyisin tunnetaan parhaiten Bizet’n *Carmenin* pohjana olleesta romaanista, kirjoitti väärinnetyn eteläslaavilaisen kokoelman *La Guzle, ou Choix de Poésies Illyriques recueillies dans la Dalmatie, la Croatie et l’Herzégowine*, joka oli muka käännetty illyrian kielestä. Jos Macpherson onnistui huijaamaan Goethen, onnistui Mérimée huijaamaan Puškinia.

Mahtava lisä kirjalliseen Kosovon taistelun kaanoniin oli Petar Petrović-Njegošin, Montenegron piispan/prinssin (*Vladika*) kirjoittama kuuluisa draamaruno *Gorski Vijenac* (Vuoriseppel). Tätä 1847 julkaistua runoa pidetään eteläslaavilaisen kirjallisuuden mestariteoksena. Lisäksi se ylistää Kosovon myytin sankarillisia ihanteita ja juhlii kääntynneiden (kristinuskosta islaminuskoon kääntyneiden) tappamista. Sen tekijä Njegoš oli elämää suurempi hahmo, aivan kirjaimellisestikin: hänen on sanottu olleen yli kaksimetrinen, ja vaikka oli piispa, oli hän myös soturi Montenegron perinteessä, jossa ryöstöretket, verikostot ja ihmismetsästyks olivat standardikäytäntöjä vielä 1900-luvulle saakka.

Runo ylistää Kosovon sankareiden uhrautumista ja kiroaa petturi-Brankovićin samoin kuin kaikki uskonsa hylänneet serbit:

Serbian nimi on kadonnut kaikkialta,
mahtavat leijonat ovat muuttuneet nöyriksi ta-

lonpojiksi,
kärkkäinä ja ahneina kääntyneet islamin uskoon –
sairastuttakoon serbialainen maito heidät kaikki
ruttoon!

Ne jotka pääsivät pakoon turkkilaisten miekkaa,
ne jotka eivät pilkanneet todellista uskoa,
ne jotka kieltäytyivät joutumasta kahleisiin,
lähtivät pakoon korkeille vuorille
vuodattamaan vertaan yhdessä ja kuolemaan,
pitääkseen sankarillisesti pyhän
valan, kauniin nimensä ja pyhän vapautensa.
Päämme kestivät taistelujen tulikasteen!
Urheat poikamme loistivat kuin kirkkaat tähdet.
Ne jotka syntyivät korkeilla vuorilla,
kaatuivat menneissä verisissä sodissa
ja antoivat henkensä kunnian, maineen ja vapau-
den puolesta.
Kaikki kyöneemme pyyhkivät pois aina
ihanan guslen eloisat soinnut.

Radovan Karadžić kirosi käännynnäisiä,
ihanoi puhtaita vuoristolaisia ja ylisti guslea
puhuessaan luottavaiselle venäläiselle kuulijal-
leen Sarajevon yläpuolella 1992.

Runolla oli uskomattomasti vaikutusta:
ylpeyden aihe joidenkin serbien keskuudessa
vielä tänä päivänäkin (vaikka ehkä tietyllä ironi-
sella leikillisyydellä maustettuna) on se, kuinka
monta säettä Vuoriseppeeltä he muistavat ulkoa.
1900-luvun alussa eräs nuori serbiopiskelija
Hertsegovinasta, Gavrilo Princip (1894–1918),
osasi sen alusta loppuun.

Attentaatti *Vidovdanina* ja maailmansodat

Tunnetuin *Vidovdanina* sattunut tapahtuma oli
attentaatti Sarajevossa 1914, jolloin arkkihert-
tua Franz Ferdinand ja hänen vaimonsa⁴ saivat
surmansa; tapahtuma, joka pani liikkeelle koko
ensimmäisen maailmansodan. Salamurhaajat
olivat ryhmä nuoria opiskelijoita, joilla oli se-
kalaiset poliittiset ja ideologiset vakaumukset
– oli sosialististen ja anarkististen (nämä kaksi
eivät olleet niin kaukana toisistaan kuin ne nyt
ajatellen saattavat tuntua) ja Nietzschen ajatusten

vaikutusta. Nietzscheä tosin ehkä ymmärrettiin
varsin pinnallisesti, mutta Gavrilo Princip,
ryhmän johtaja ja varsinainen ampuja, lausui
miehellään Nietzschen runoja. Salaliittolaisten
näkemykset olivat moderneja ja monin tavoin
edistyksellisiä. He ajoivat naisten oikeuksia, ja
jotkut heistä – erityisesti Princip – vastustivat
uskontoa ja kirkkoa. Mutta yhtä aikaa tämän
yleisen modernin juonteeseen rinnalla he edustivat
myös perinteistä serbialaista kulttuuria, eritoten
Kosovon taistelun kultin henkeä.

Klassisessa kertomuksessaan salamurhasta
The Road to Sarajevo Vladimir Dedijer kirjoitti
menneisyyden taakasta ympäristössä, jossa sa-
lamurhaajat kasvoivat:

Oli totta, että kapitalismin vaikutuksen alla
tämä menneisyyden taakka alkoi hajota, mutta
köyhtyneiden ja lukutaidottomien talonpoikien
heimokuntaisessa kansanrunoudessa se säilyi
elävänä koko vuosisatamme. Eteläslaavien
historialliset olosuhteet jatkuvassa kapinassa
vieraita miehittäjiä vastaan pitivät yllä Kosovon
kansanepiikassa ilmaistua vanhaa aatetta, että
tyrannimaisten vieraiden hallitsijoiden sala-
murha on yksi elämän jaloimmista päämääristä.
(Dedijer 1967, 236.)

Princip osasi koko *Vuoriseppeleen* ulkoa
(englanninkielisessä käännöksessä on yli 30
000 sanaa). Selvästikin salaliittolaiset, joiden
edistysmieliset pyrkimykset olivat erilaisia, nä-
kivät itsensä Kosovo-myytin ruumiillistumina ja
tekivät sen niin kirjaimellisesti, että se paljastaa
heidän nuoruutensa ja naïviutensa.

Puolustellessaan oikeudenkäynnissä tekoaan
Nedeljko Čabrinović, salaliittolainen, joka heitti
pommin Franz Ferdinandin päälle (arkkiherttua
vaimoineen kuoli tietysti Principin ammuttua
heidät lähietäisyydeltä.), väitti, että ”kannatan
radikaalia anarkistista aatetta, jonka päämää-
ränä on tuhota terrorismilla nykyinen järjestel-
mä ja nostaa sen tilalle liberaali järjestelmä”.
Čabrinović puhuu ”liberaalista”, ”anarkistisesta”
ja ”sosialistisesta”, mutta kaiken tämän lisäksi
hän oli uppoutunut syvälle Kosovon taistelun
kulttiin ja näytti hyvin henkilökohtaisesti (ja
hyvin problemaattisesti) jopa identifioituvan

yhteen taistelun hahmoon. Kuulustelussaan hän sanoi: ”Meidän kansanperinteemme kertoo, miten Miloš Obilićia syytettiin ennen *Vidovdanian* petturuudesta ja miten hän oli vastannut ‘*Vidovdanina* saamme nähdä, kuka on petturi ja kuka ei’. Ja Obilićista tuli ensimmäinen salamurhaaja, joka meni vihollisen leiriin ja murhasi sulttaani Muradin.” (Dedijer 1967, 320.)

Petossyyte, joka oli osa myyttiä, oli todellinen ja henkilöityi Čabrinovićiin, koska hänen isänsä oli Itävallan poliisin ilmiantaja. Čabrinović sekä tiesi tämän itse että tiesi muidenkin tietävän. Tämä oli häpeä, joka varmaankin oli kilpaillut nöyryytyksen kanssa – jollei voittanutkin sitä – jonka Princip oli aiemmin kokenut. Hän oli ensimmäisen Balkanin sodan aikana 1912 yrittänyt värväytyä *Komadiin* (armeijaan kuulumattomaan vapaaehtoisten serbitaistelijoiden ryhmään), mutta hänet oli hylätty pienen kokonsa vuoksi. Se jätti nuorelle miehelle paljon todistettavaa.

Kun Princip oli *Vidovdanina* 1914 laukaissut kohtalokkaat laukaukset, hän yritti ampuha itsensä pistoolillaan, mutta häntä estettiin tekemästä sitä, ja sitten hän otti myrkkyyä, mutta sekään ei häntä juuri vahingoittanut. Myös Čabrinović otti myrkkyyä heitettyään pomminsa ja hyppäsi sitten Miljacka-jokeen. Myrky ei tappanut häntäkään, mutta sairastutti hänet moneksi päiväksi. Heidän suunnitelmalleen oli tärkeää, että he olisivat sitä toteuttaessaan *kuolleet*. Tässäkin he pyrkivät jäljittelemään vuoden 1389 sankareita; heidän oli määrä olla nykypäivän Obilićeja, jotka tappavat tyrannin ja maksavat siitä hengellään.

Ensimmäinen maailmansota synnytti Balkanille uuden maan, jota ensin nimitettiin Serbien, kroaattien ja sloveenien kuningaskunnaksi, mutta 1927 sen viralliseksi nimeksi tuli Jugoslavia. Melkein alusta alkaen valtiolla – perustuslaillisella monarkialla, jossa oli serbialainen kuningas – oli ongelmia eri kansanryhmien välillä. Sen sisäiset jännitteet räjähtivätkin sitten toisen maailmansodan aikana, kun akselivallat pirstoivat maan.

Jugoslavian maat ajautuivat verenvuodatukseen, kollaboraatioon, vastarintaan ja keskinäiseen teurastukseen. Kaksi tärkeintä vastarinta-

ryhmää, serbialaiset *tšetnikit* ja Titon partisaanit, eivät pitkäksi aikaa kyenneet yhdistymään taistelemaan miehittäviä akselivaltoja ja niiden liittolaisia vastaan; ne taistelivat säälimättömän sisällissodan laajemman sodan puitteissa. Näiden kahden ryhmän ideologiat eivät olisi voineet olla kauempana toisistaan. Draža Mihailovićin johtamat *tšetnikit* olivat serbirojalisteja; partisaanit taas olivat monikansallinen ryhmä, joka halusi uudelleen rakentaa Jugoslavian kommunistiseksi valtioksi. Eroistaan huolimatta ne molemmat kuitenkin ottivat inspiraationsa Serbian runopereinteestä.

Partisaanijohtaja ja kirjailija Milovan Đilas kirjoitti, että molemmat ryhmät harrastivat Njegošin *Vuoriseppelestä*, etenkin Đilasin (ja Njegošin) kotiseudulla Montenegossa.

Kommunistit Montenegrossa juhlivat joulua aikaisin vuonna 1942 (6.1. uuden kalenterin mukaan) lausumalla säkeitä miehittäjiä ja pettureita vastaan Njegošin *Vuoriseppeleestä*, kun taas montenegrolaiset *tšetnikit* juhlivat samaa juhlaa seuraavan vuonna, mutta lukemalla ”inspiraatioksi” episodina luopioiden – muslimien – joukkomurhasta samaisesta *Vuoriseppeleestä*. (Đilas 1977, 150.)

Oli outoa, että tällaiset aatteelliset viholliset saattoivat molemmat ammentaa samasta kansallisen mielikuvituksen lähteestä. Oliko runojen politiikka todella tarpeeksi joustavaa salliakseen tämän?

Politisoitu taide tai estetisoitu politiikka?

Walter Benjaminin kuuluisa erottelu, jonka mukaan kommunismi politisoi taiteen, kun taas fasismi estetisoi politiikan, oli paljolti oman aikansa tuote näiden poliittisten voimien nauttiessa valtavaa menestystä. Mikä sitten oli estetiikan rooli viisikymmentä vuotta myöhemmin Miloševićin Serbian *demokaturassa*?

Milošević itse oli mitä harmain *apparatsikki*, ja hänen uudelleensyntymänsä kiihkeänä nationalistina on saattanut vakuuttaa hänen yleisönsä mutta ei ollut kovin vilpitöntä. On tunnettua, että

Milošević käytti Kosovon serbien kysymystä päästäkseen valtaan. Vieraillessaan maakunnassa (se oli Jugoslavian liittovaltion autonominen alue, ei koskaan täysi tasavalta) 1987 hän käytti vielä sosialismin kulunutta kieltä, joka oli nopeasti katoamassa muualta Keski- ja Itä-Euroopasta. Hän tuntuu pian tajunneen, että serbit olivat hyvin katkeria ja turhautuneita, ja hänestä tuli ensimmäinen poliitikko, joka tästä puhui. Hänen voittonsa tuli kaksi vuotta myöhemmin 1989, jolloin oli Kosovon taistelun 600-vuotisjuhla. Milošević käytti nationalistisia ja uskonnollisia symboleja puhuessaan valtavalle ihmisjoukkoille (arviolta 1–2 miljoonalle) Kosovossa. Hän vei muistinpoliitikan vaaralliselle jyrkänlehdelle:

Nyt, kuusi vuosisataa myöhemmin, me olemme taas mukana taistelemassa. Nämä eivät ole aseellisia taisteluita, vaikka niitäkään ei vielä voida sulkea pois. Mutta riippumatta siitä millaisia taistelut ovat, niitä ei voida voittaa ilman päättävää voimaa, rohkeutta ja uhrautumista, ilman jaloutta, joka oli täällä Kosovon kentällä menneinä aikoina.

Hän taisteli sanoin, mutta kansa vastasi hänelle laululla. ”Jotkut lauloivat: ruhtinas Lazar, sinulla ei ollut onnea saada Slobodan rinnallesi” (Sell 2003, 88). Tässä oli valtavaa ironiaa: ”Milošević ei ollut koskaan nationalisti, pikemminkin hyvin ovela opportunisti. Hänen elämäkertansa kirjoittajien mukaan hän ei henkilökohtaisesti koskaan uskonut Kosovo-mystiikkaan: Milošević oli valmis vähättelemään Serbian ikuista pakkomiellettä ‘hevonpaskana’, mutta silti hän muovasi sitä näppärästi poliittisiin päämääriinsä.” (Branson & Doder 1995, 5.)

Täytyy myös muistuttaa, ettei tämä nationalismi ollut niin erilaista kuin Miloševićin väitetty kommunismi; molemmat olivat hyvin autoritaarisia. Niin kuin Eric Gordy kirjoitti tutkimuksessaan Miloševićin Serbiasta:

Nationalistiset tendenssit heijastelevat vaatimuksia kommunismin palauttamiseksi ja autoritaaristen voimien saamiseksi sellaisiin laitoksiin kuten armeija ja yliopistot... Kyseessä ei ole

vain pieni askel kommunismin keinotekoisesta kansa-kollektiivista nationalismin keinotekoiseen kansalliseen kollektiiviin, vaan askel, jonka monet serbialaiset intellektuellit olivat ottaneet jo ennen hallitusta. (Gordy 1999, 11.)

Milošević ei ollut teatraalinen poliitikko. Oli tietysti olemassa yleisöä teatterimiehille, ja joku sellainen kuin Vuk Drašković – parakas karismaattinen puhuja – olisi voinut täyttää tämän roolin, jollei Milošević olisi pelannut häntä pois pelistä. Drašković – aito nationalisti toisin kuin kyyninen Milošević – jopa valitteli happamasti, että nationalististen intellektuellien satuloineen hevosen, jolla Milošević ratsasti.

Kenraali Ratko Mladić, pelottavin hahmo Jugoslavian hajoamisessa, oli myös karismaattinen ja joukkojensa kunnioittama, ja jo hänen pelkkä läsnäolonsa rintamalla rohkaisi miehiä. Amerikkalainen diplomaatti Richard Holbrooke kirjoitti, että ”hän oli mielestäni yksi niistä tappavia yhdistelmiä, joita historia aika ajoin työntää esiin – karismaattinen murhaaja” (Holbrooke 2009, 149). Bosnian serbinä Mladićilla ei voinut olla valta-asemaa varsinaisessa Serbiassa (joka silloin vielä oli nimellisesti Jugoslavia), mutta ajatus on pelottava. Mladićin julmuuden tuomiseksi nousee se, että hänen tyttärensä teki itsemurhan hänen käsiaseellaan.

Juuri Mladić valvoi etnistä puhdistusta Bosniassa runoilija Radovan Karadžićin avitusta: pelottava yhdistelmä gusle ja ase, runous ja terrori, muistaen haavat mutta tuottaen uusia haavoja muistettaviksi.

Vuosisatoja Serbian keskiaikaisen kuningaskunnan kaaduttua serbit pitivät elossa kulta-ajan muistoa. Tärkein keino oli eppinen runous. Tämä perinne – etenkin guslen säestämänä – on jatkunut serbien keskuudessa nykypäivään. Tämä artikkeli on pyrkinyt esittämään vahvan ajallisen yhteyden tunteen menneen muiston ja tämän päivän usein bruttaalin todellisuuden välillä.

Englannista suomentanut Päivi Paloposki.

Viitteet

- 1 Sosiaaliset kuvitelmat -termiä on tässä käytetty Charles Taylorin tarkoittamassa mielessä viittaamaan siihen, miten ihmiset kuvittelevat sosiaalisen ympäristönsä, ”jota ei ole ilmaistu teoreettisin termein vaan miten kuvat, kuvitelmat, tarinat ja legendat sitä kantavat” (Taylor 2004, 23–30).
- 2 Tämä on kirjoitettu 1950-luvulla, jolloin paikallisten tapojen voima oli paljon suurempi kuin Jugoslavian virallisen veljeyden ja yhtenäisyyden.
- 3 Jotkut ottomaanien kuvaukset taistelusta liioittelevat suuresti joukkojen lukumäärää ja epäsuhtaa. Väitetään, että Muratin armeijaa vastassa oli satoja tuhansia miehiä. Hyvä kuvaus ottomaanien taistelukuvauksista löytyy teoksesta Pappas & Pappas (1991, 41–53).
- 4 Julmimpana yhteensattumista *Vidovdan* oli heidän häpäivänsä.

Lähteet

- Akenson, Donald Harman (1995), *Conor: A Biography of Conor Cruise O'Brien*. Montreal: McGill Queen's University Press.
- Andrić, Ivo (1960), *Drina-joen silta*. Suom. Aira ja Elvi Sinervo. Helsinki: Tammi.
- Branson, Louise & Doder, Dusko (1999), *Milošević: Portrait of a Tyrant*. New York: The Free Press.
- Čolović, Ivan (2002), *Politics of Identity in Serbia: Essays in Political Anthropology*. Transl. by Celia Hawkesworth. New York: New York University Press.
- Dedijer, Vladimir (1967), *The Road to Sarajevo*. London: MacGibbon and Key.
- Đilas, Milovan (1977), *Wartime*. Transl. by Michael B. Petrovic. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Emmert, Thomas & Vucinich, Wayne (1991), *Kosovo: Legacy of a Medieval Battle*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Evans, Arthur (1877), *Through Bosnia and the Herzegovina on foot during the insurrection, August and September 1875; with an historical review of Bosnia and a glimpse at the Croats, Slavonians, and the ancient republic of Ragusa*, London: Longmans, Greens and Co.
- Girard, René (1986), *The Scapegoat*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Glenny, Misha (2000), *The Balkans 1804–1999: Nationalism, War and the Great Powers*. London: Granta Books.
- Gordy, Eric (1999), *The Culture of Power in Serbia: Nationalism and the Destruction of Alternatives*. Pennsylvania State University Press.
- Halpern, Joel (1956), *A Serbian Village: Social and Cultural Change in a Yugoslav Community*. New York: Harper and Row.
- Holbrooke, Richard (2009), *To End a War*. New York: The Modern Library.
- Lord, Alfred (2000), *The Singer of Tales*. Eds. Stephen and Gregory Nagy. Cambridge: Harvard University Press.
- Malcolm, Noel (1998), *Kosovo: A Short History*. London: MacMillan.
- Njegoš, Petar II Petrović, *The Mountain Wreath*. Transl. by Vasa D. Mihailovich. Projektka Rasko. http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/Njegoš/mountain_wreath.html
- Pappas, Nicolas C.J. & Pappas, Lee Brigance (1991), *The Ottoman View of the Battle of Kosovo. – Kosovo: Legacy of a Medieval Battle*. Eds. Thomas Emmert and Wayne S. Vucinich. Minneapolis : University of Minnesota, 41–53.
- Schivelbusch, Wolfgang (2004), *The Culture of Defeat, on National Trauma, Mourning, and Recovery*. Transl. by Jefferson Chase. New York : Picador/H. Holt, 2004.
- Sell, Louis (2003), *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*. Duke University Press.
- Serbian Epic Poetry, translation quoted is by John Matthias and Vladeta Vuckovic, Swallow Press/Ohio University Press, Athens, 1987 prefaced by Charles Simic, available at http://www.kosovo.net/sk/history/battle_of_kosovo.html
- Taylor, Charles (2004), *Modern Social Imaginaries*. Durham and London: Duke University Press.
- Thompson, Mark (1992), *A Paper House: The Ending Of Yugoslavia*. London: Vintage.